

Ideea de patrimoniu și memoria culturală: o reactualizare

Andi Mihalache

"A.D. Xenopol" Institute of History, Department of Cultural History – Romanian Academy, Iasi
Corresponding author email: mihalache_emanuelandi@yahoo.com

The Idea of Heritage and Cultural Memory: An Update

Abstract: What exactly would we like to achieve by rediscussing the meaning of heritage? A replacement and, at the same time, a sequential reappropriation of our "fanion" (or duty) pasts in all their diversity, beauty, and splintering, regardless of whether this "rekindling" of our exemplary histories is a warm or a less enthusiastic one. This is because not all the eras defining us are pleasing to the eye. The reactions, gestures, sensitivities, and oblivions employed to construct the historical/institutional/social memory of the two 20th-century totalitarian regimes are also part of our national heritage. Heritage is an ambiguous word in the dictionary, an ossified definition in the literature, and a contradictory experience in reality where, even more rarely, we come across our contemporaries. Or, who knows, none of the above, none of what we once thought would serve us, that it would chase away for self-oblivions through the non-forgetfulness of others. Especially since objects are now more whistleblowers than witnesses. The idea of heritage does not work if the antecedent (everything that parents, grandparents, relatives, and friends have been through) does not become the precedent, i.e., an exemplary past to be remembered, a past that is almost a model, a past from which we can learn and which we can pass on to younger people. Even a small one, or one of last resort, such as the effort to collect all sorts of humble items, symbolically negating the deprivations of the communism years, for every era has its own little consumerism; the one specific to left-wing totalitarianism proves more intriguing insofar as it was deeply compensatory, illustrating a particular culture of simulacrum. Heritage is a form of belonging; in other words, of togetherness with other subjects who experience their past in a similar or derivative way to mine and project it in objects, statues, commemorations, museums, customs, and ruins. If we rely on the cognitive value of emotion and not the idea of "invented tradition", we will accept that heritage provides an identity configuration featuring variable, negotiated, contradictory boundaries that adapt to times and social demands.

Keywords: heritage, exemplary history, reminiscence, consumerism, culture of simulacrum

Citation suggestion: Mihalache, Andi. "Ideea de patrimoniu și memoria culturală: o reactualizare". *Transilvania*, no. 10 (2025): 8-21.
<https://doi.org/10.51391/trva.2025.10.02>.

Ce mai știm despre patrimoniu? Dacă îi vrem binele s-ar impune o *punere în criză a acestui concept*. Cum ne spune Gabriel Osmonde, devenit apoi Andrei Makine, „viața ne face întotdeauna să plătim pentru dorința de a-i găsi un sens”¹. Și ce anume am dori să obținem printr-o rediscutare a înțelesurilor patrimoniului? O primenire și totodată o *reînsușire* secvențială a trecuturilor noastre „fanion” (sau de serviciu), în toată diversitatea, frumusețea și așchiera lor; indiferent dacă această „reapropriere” de istoriile noastre exemplare este una călduroasă sau una mai puțin entuziastă. Și aceasta pentru că *nu toate epocile ce ne definesc sunt extrem de plăcute la înfățișare*. Bunăoară, din patrimoniul național fac parte și reacțiile, gesturile, sensibilitățile și inconsecvențele cu care am construit memoria istorică/ instituțională/ socială a celor două totalitarisme ale secolului XX². Nu întâmplător, punem acest studiu sub semnul reminiscenței:

„Imaginația e o balenă mâniaoasă, un Moby Dick care lovește corabia amintirii. [...] Coaja goală a timpului se

1. Gabriel Osmonde, *Lucrarea iubirii*, trad. Irinel Antoniu (București: Univers, 2024), 222.

2. Despre cele șapte stadii ale memoriei scrie Joseph Jebelli, *Evoluția minții. O istorie a creierului uman*, trad. Carmen Strungaru (București: Orion, 2023), 119-147. Din pledoaria sa reținem numai câteva frânturi: „Mințile noastre au dificultăți în a înțelege memoria, astfel încât cei mai mulți oameni o identifică în mod fals cu ceva ce trăiește în interiorul nostru – ceva alcătuit și depozitat în creier și care poate fi recuperat de acolo. Dar, în realitate, noi suntem amintirile noastre. Creierul este memorie în la fel de mare măsură pe cât este scheletul os. [...] Capacitatea noastră de înțelegere a memoriei este de asemenea îmbogățită de descoperirea modelării de către cultură a felului în care ne amintim trecutul. Dacă trăim într-o cultură care apreciază mai mult interacțiunile sociale decât individualismul, atunci amintirile vor fi influențate în concordanță”. Vezi Jebelli, *Evoluția minții*, 146-147.

numește Trecut. Viermele conștiinței o umple cu tot felul de resturi. Sunt făcut din acele resturi, din zdrențele întâmplătoare a ceea ce s-a petrecut cu mine într-o zi, ele se vor desface, ca și trupul meu. Printr-o minunată întâmplare ce se numește *prezent*, zdrențele, resturile rămân împreună. Acest lucru, improbabil, inutil, unirea resturilor, se numește *viață*. [...] Această viață, dacă este îndeajuns de lungă, poate să adune și să țină laolaltă resturile împrăștiate ale simțirii noastre. Morțile repetate asigură metempsihoza înlăuntrul unei singure existențe. Dacă ai curajul – care vine de unde? – iată întrebarea la care nu pot răspunde – să începi, să reîncepi, ca un paing care-și repară pânza ruptă de intemperii, e îndeajuns pentru a întrezări eternitatea”³.

Studiile patrimoniale subîntind o mică fenomenologie a privirii, așa cum răzbate ea încă din vremea lui Italo Svevo, scriitor de la începutul secolului XX. Într-o proză scurtă intitulată *Medicamentul special al doctorului Menghi*, citim următoarele:

„Mi-am ridicat puțin gâtul și mi-am pironit privirea în întuneric încercând să văd dulapul care trebuia să se afle lângă oglindă. N-am distins imediat obiectul, însă *ca prin voința mea* privirea mi-a devenit mai intensă, astfel încât obiectul – ca și cum l-aș fi chemat – a ieșit din penumbră. Dulapul era o mobilă veche, masivă, barocă, dintr-o epocă nedefinită, cu luciul dus, având pe laturi două mici coloane pretențioase din vârful cărora atârnavu ciorchini de struguri. Eu nu îl mai văzusem astfel și, fiind un obiect pe care-l avusesem alături din prima mea copilărie, am fost uimit să-l descopăr surprinzător de straniu. Pentru întâia oară am văzut în el efortul de linie realizată de puțin iscusitul artist a cărui artă barocă fusese făcută mai puțin ridicolă de antichitate. Eu nu am fire de pictor, dimpotrivă, și am fost surprins de delicatețea și de finețea ochiului meu. Ce frumoase sunt toate obiectele dacă sunt privite cu o putere care măcar să o întrecă pe aceea a celui care le privește pentru a se mișca printre ele!”⁴.

Între timp, perspectivele s-au mai schimbat. Un spațiu supus astăzi de obiecte nu ne mai aparține defel; și nu ne permite o desfășurare identitară sub auspiciile locuirii⁵. În fond, această tendință iconoclastă există pe toate meridianele și doar justificările diferă. Orice investire afectivă într-un obiect sau persoană ne amenință cu eventualitatea adicției: este celebra relație toxică cu care ne bombardează armata psihologilor de ocazie. Se cere așadar eliminarea lucrurilor care, fiecare în parte, revendică ceva din substanța și așa plictisitului *eu însumi*; ele îl debilizază și îl reduc la un mai nimic, diluat și acesta într-o puzderie de mici posesiuni; evanescente și ele: „... casele s-au vândut, pianele au tăcut devenind mai întâi amintirea nimicului și în sfârșit chiar nimic [...] Nimeni nu vede pe nimeni: ochii plini de nimic”⁶.

Așadar, patrimoniul este un *cuvânt* ambiguu în dicționar; o *definiție* osificată în literatura de specialitate; și o *trăire* contradictorie în realitatea unde, tot mai rar, ne intersectăm cu ai noștri contemporani. Sau, cine știe, nimic din toate astea; nimic din ceea ce credeam odinioară că ne-ar folosi; că ar pune pe fugă uitările de noi înșine prin neuitările celorlalți. Mai ales că obiectele sunt astăzi mai mult denunțatori decât martori. Este o nouă perspectivă, rezultată din reevaluarea lor în cadrul neuroștiințelor:

„Amintirile noastre legate de anumite obiecte sunt guvernate de cunoașterea din trecut a unor obiecte comparabile sau a unor situații similare cu cea de acum. Amintirile ne sunt marcate de prejudecăți, în sensul deplin al cuvântului, de istoria și de credințele noastre din trecut. Amintirea perfect exactă este un mit, aplicabil doar obiectelor banale. Ideea că creierul are vreodată ceva asemănător cu o «amintire» izolată «a obiectului» pare imposibil de susținut. El păstrează amintirea a ceea ce s-a petrecut în timpul unei interacțiuni, iar interacțiunea include, lucru foarte important, propriul nostru trecut și adesea trecutul speciei noastre biologice și al culturii noastre”⁷.

Ideea de patrimoniu nu funcționează dacă *antecedentul* (toate prin câte au trecut părinții, bunicii, rudele, prietenii) nu devine *precedent*, adică un trecut exemplar, de luat aminte, un trecut aproape model; un trecut de la care să

3. Ion Vianu, *File din arhiva indiferenței* (Iași: Polirom, 2021), 146-147.

4. Italo Svevo, *Viitorul amintirilor*, trad. Mihai Banciu (București: Humanitas, 2020), 164.

5. Ne raportăm mereu la ideea de lucru construit, nu doar de lucru-ustensil. Este o nuanțare pe care Ciprian Mihali o observă în gândirea lui Martin Heidegger: „...nu există spațiu înaintea locurilor, nu există locuri înaintea lucrurilor care le rânduiesc și le fac astfel posibile”. Vezi Ciprian Mihali, *Inventarea spațiului. Arhitecturi ale experienței cotidiene* (București: Editura Paideia, 2001), 69.

6. António Lobo Antunes, *Lunga scurtime a vieții*, trad. de Dinu Flămând (București: Humanitas, 2023), 45, 119.

7. Antonio Damasio, *Sinele. Construirea creierului conștient*, trad. Doina Lică (București: Humanitas, 2016), 153.

avem ce învăța și pe care să-l transferăm și altora, mai tineri⁸. Fie și unul mărunț sau de ultimă instanță, cum ar fi strădania de a aduna tot felul de obiecte umile, care să nege simbolic lipsurile din anii comunismului; căci fiecare epocă are micul ei consumism, cel din perioada totalitarismului de stânga dovedindu-se mai interesant în măsura în care era unul profund compensatoriu, ilustrând o cultură a simulacrului. Oamenii acelor timpuri „se abțin de la mâncare și de la concediu și, nu fără o frică bine ascunsă, cumpără cu măsură ce pot, pentru că banii sunt puțini. Păstrează, în schimb, toate vechiturile care ar mai putea fi de folos vreodată. Cutii, borcane, sticle, scânduri și rămășițe de tot felul, lucruri care altădată ar fi fost de aruncat, se adună acum în mormane și stive prin cămări, prin pivnițe, prin colțuri de curți sau pe balcoanele blocurilor mai noi sau mai vechi, închise încropit, după cum s-a priceput fiecare”⁹. Cotidianul antedecembrist colecționa din reflex reziduuri ale viețuirii de orișicând; pentru ca zilele noastre să le muzeifice încă o dată, din calcul intelectual, drept vestigii ale comunismului și ale timpurilor dinaintea lui, deopotrivă.

Patrimoniul este una dintre cele mai evidente manifestări ale *identității* noastre narative¹⁰. Vorbim de patrimoniul dacă mă întreb „cine sunt eu?”¹¹ și nu mă limitez la biografia din CV, raportându-mă, în schimb, la toate cele care mă leagă de generațiile ce mi-au stat înainte¹². Sunt realmente „eu” dacă mă deslușesc, îndeosebi, prin raportare la *antecedentele* părinților sau *precedentele* semenilor mei, la zestrea de experiențe comune pe care o dețin alături de ai mei. Patrimoniul e o sumă de reprezentări pe care o comunitate le invocă drept *antecedente*, din păcate închise în timp și în tratate; sau, mai mult, ca *precedente*, ca exemple funcționale social, după care să judecăm (prin comparație sau analogie) fapte și situații oarecum asemănătoare din zilele noastre. Mai concret, ești în măsura în care ești povestit¹³. Patrimoniul se bizuie pe identitățile noastre narative, pe cât posibil niște identități comunicative:

„Poveștile fac societățile mai cooperante și ne ajută să colaborăm. Transmitem informații despre noi, despre alți oameni și despre lumea noastră prin intermediul poveștilor, învățând cum să ne înțelegem cu oamenii, cum să empatizăm cu ei, cum să ne comportăm. Prin intermediul poveștilor putem să explorăm condiția umană și să vedem cum gândesc alți oameni. Acest lucru ne poate confirma credințele și percepțiile, dar le pune totodată la încercare. Indiferent de limbă, există ceva universal cu privire la ceea ce se petrece în creier în momentul în care procesăm narațiunile, generând o conștiință de sine și o empatie mai bună față de ceilalți. Psihologii au analizat oameni care ascultau narațiuni în engleză, farsi și mandarină, și au descoperit aceleași tipare ale activării creierului atunci când oamenii descopereau un înțeles în povești. [...] Poveștile sunt de asemenea o modalitate utilă de a prezenta idei sau comportamente noi unor oameni care pot fi recalitranti față de ele în viața reală, în acest fel facilitând evoluția culturală a diferitelor societăți și instituții. Natura colectivă a poveștilor le face mai greu de distrus sau controlat deoarece informația este distribuită. În acest fel, mesajele subversive supraviețuiesc pentru a consolida grupurile lipsite de putere”¹⁴.

Patrimoniul este o formă de *apartență*; cu alte cuvinte de a fi împreună cu alți subiecți care își resimt trecutul

8. „Bunica – mi-o amintesc – stătea pe fotoliul ei pat acoperit cu o cergă roșie, iar eu stăteam la masa din sufragerie, lângă ea, îi puneam întrebări și scriam, consemnând fiecare amănunt pe cât puteam cu vocea ei, încercând să-i păstrez cât mai mult vorbele. Unele lucruri și le amintea mai precis, altele mai puțin. În orice caz însă, din când în când zicea: *dacă pe tine te interesează lucrurile astea, eu ți le spun – dacă crezi că ți-or folosi într-o zi la ceva*. O vreme mi-am închipuit că am consemnat amintirile Bunicii ca să-i dau ei sentimentul că nu și-a trăit viața degeaba, că interesează pe cineva, că ar putea interesa chiar și pe unii care nu sunt din familie, că viețile trăite nefericit, odată povestite, capătă, magic, un fel de sens. Că lucrurile capătă în general un altfel de rost dacă le povestești, oricât de lipsite de rost vor fi părut când le-ai trăit. Și mă gândeam că asta o va face să fie mai împăcată cu viața ei când va muri, că o va face să aibă mai puține regrete, că se va gândi că mi-a lăsat ceva ce nu pierd odată cu ea, o sămânță care ar putea, cumva, să înflorească cândva spre o altfel de viață, poate cu mai mult rost – și mai puțină nefericire (s.a.)”. Vezi Cristian Mungiu, *Tania Ionașcu, bunica mea: o biografie basarabeană* (București: Humanitas, 2023), 8-9.

9. Gabriela Tabacu, *Orașul găsit în cutie. O cronică afectivă a Bucureștiului* (București: Humanitas, 2022), 219.

10. Adrian Radu, „When storytelling becomes heritage.” *Studia Universitatis Babeș-Bolyai-Philologia* 63.4 (2018): 93-108.

11. Vezi subcapitolul *Eu, Conștiința Eului și complexul Eului la C.G. Jung*, în Renate Daniel, *Sinele. Bazele și implicațiile unui concept central din psihologia analitică*, trad. Viorica Nișcov (București: Trei, 2021), 15-20.

12. Noi opinii despre generație și memorie descoperim în cartea lui Michael S.A. Graziano, *Conștiința dintr-o nouă perspectivă. O teorie științifică a experienței subiective*, trad. Vlad Vedeau (București: Humanitas, 2021), 185-189.

13. Scriind despre teoriile autenticității în literatura română interbelică, Ștefan Fircă ne pune la dispoziție un model de egoscopie: „[...] cultivarea scriiturii la persoana I mai presupune și un pact despre care critica neomodernistă vorbește mai puțin, și anume al suprapunerii celor trei instanțe textuale, autor – narator – personaj, conducând la infuzarea materiei autobiografice în literatură. Nu de puține ori, folosindu-se de alibiul ficțiunii, scriitorul scrie despre el însuși, cel în carne și oase”. Vezi Ștefan Fircă, *Autenticitatea, sensuri și nonsensuri. Teorii românești interbelice în contexte europene* (București: Tracus Arte, 2019), 366.

14. Vezi Gaia Vince, *Focul, limbajul, frumusețea, timpul. Cum au depășit oamenii legile firești ale evoluției*, trad. Ines Simionescu (București: Humanitas, 2022), 112-113.

într-un mod similar sau derivat cu al meu; și-l proiectează în obiecte, statui¹⁵, comemorări, muzee, datini, obiceiuri, ruine. Dacă mizăm pe valoarea cognitivă a emoției¹⁶ și nu pe ideea de „tradiție inventată”¹⁷, o să acceptăm că patrimoniul ne oferă o configurație identitară cu granițe variabile, negociate, contradictorii, care se adaptează timpurilor și cerințelor sociale. Nu în orice domeniu. De exemplu, în cel artistic, clipește demult o senzație de alienare; sau, dacă vreți, de rătăcire a omului în propria-i anatomie. Putem fi sau nu de acord, însă această angoasă există:

„Absolutul prezentului nu mai are nici o legătură cu exacerbară interpretării ființei ca prezență: dimpotrivă, el constă din evacuarea prezentului de orice alt conținut în afara succesiunii secvenelor temporale (ca în clipurile MTV). Arta tinde să devină reproducerea literală a obiectelor lumii, care se rezumă placid la un happening continuu. Corpul artistului devine locul predilect al artei, iar automutilarea este procedeul inevitabil al acestei literalități asediate. Judecata de actualitate se substituie oricărui tip de judecată tradițională (estetică, etică, de adevăr etc.). Tot ce poate fi făcut trebuie să fie făcut; dacă ceva este în genere posibil, atunci va fi cu necesitate real”¹⁸.

Din citatul de mai sus desprindem o constatare vecină cu banalitatea: patrimoniul nu se împacă defel cu ideea de „comunitate imaginată”, fiind rezultanta unor memorii împărtășite. A imagina trecutul nu înseamnă a-l scorni, ci a-l reconstitui, a-ți închipui cum au decurs lucrurile, spre a le pune în ordine și a le ține mai bine minte. Nu e mai puțin adevărat că patrimoniul produce mituri, dar nu le cocolește ca droguri ideologice; le apără caracterul lor esențialist, sapiențial, transistoric. Acesta e și motivul pentru care ideea de patrimoniul suportă demitizarea dacă aceasta nu se vrea demascare. Discursul salvaționist nu e inocent, dar poate fi decent¹⁹.

O să întrebați: patrimoniul este exclusiv paseist și nu îmbracă decât întrebări la perfect compus? Prezentul mai vechi, încă în curs, sau prezentul în vizibilă formare nu-și au locul aici? Bineînțeles că da. E suficient să ne gândim, la o *istorie foarte recentă*, la războiul din Ucraina (declanșat la 24 februarie 2022) ori, la o istorie mai îndelungă, o *istorie a timpului prezent*, mai precis la povestea Uniunii Europene, de la Robert Schuman (1886-1963) la Ursula von der Leyen.

Patrimoniul nu este doar un inventar de obiecte și nici o înșiruire de busturi nu este. Rolul lui este acum mai mult reactiv decât protectiv: reactiv în plan social, protectiv în plan obiectual. Cu puțin noroc, ne învață minte; ne restituie discernământul; căci azi consumăm un lucru până când ajungem să-i aparținem; atâta îl manipulăm până când îl personificăm; de unde și tendința de a muzeifica orișice, de a bibelotiza cele mai banale ustensile:

„Ați auzit de afecțiunea pe care o simt unii față de aspiratorul lor Roomba? Pentru unii, e doar un aparat de uz casnic: un aspirator care curăță podelele de praf și firimituri, ștergând mizeria lăsată în urmă de copii și de neîndemânatici. Însă pentru foarte mulți oameni mașinuța asta mică și rotundă care zumzăie și semnalizează cu ajutorul unor becuțe verzi când se lovește ușor de lucruri, părând neajutorată când se blochează în colțuri și în spatele picioarelor canapelei, ei bine, ea nu este doar un aparat eficient de curățenie, ci și un prieten. Cercetătorii de la Universitatea Georgia Tech din Atlanta au dat câte o Roomba unui număr de treizeci de familii și au observat cum, într-o perioadă de șase luni, *două treimi* dintre familiile atribuiseră deja un nume aspiratorului. Același număr de utilizatori purtau conversații cu el și o zecime dintre aceștia îi cumpăraseră și costumașe pe care să le poarte”²⁰.

Ne confruntăm așadar cu un alt soi de obiectualizare a vieții: fetișizând lucrurile de factură utilitară, avem impresia că ne reînsușim lumea; noile obiecte-idol sunt repere de marcă ale Concretului; pe care întemeiem, grație lor, o

15. Vezi capitolul *Monumente, statui și reconfigurarea spațiilor memoriale*, în Alin Croitoru & Mihai Stelian Rusu, *Politici ale memoriei în România postsocialistă* (Iași: Institutul European, 2022), 37-48.

16. Potrivit cercetărilor din neuroștiințe, oricare dintre gesturile și atitudinile pe care le-am crede „automate”, „reflexe” sau de la sine înțelese sunt conectate la o emoție. Vezi Antonio Damasio, *Simțire și cunoaștere. Cum să generezi minți conștiente*, trad. Alexandru Babeș (București: Humanitas, 2024), 75.

17. Avem mereu la dispoziție alte opinii: „[...] din punctul de vedere al culturii lucrurile stau oarecum analogic cu natura: tradiția este o rezistență în fața spaimei că ceea ce ne-a rămas de la predecesorii noștri este rest în sens absolut. De aceea numim o tradiție «vie» când ea a încetat să fie rest, fiindcă a intrat din nou, prin noi înșine, în jocul formelor și conținuturilor vieții; când nu a făcut-o, rămâne ridicolă”. Vezi Alexander Baumgarten, *Restul ca problemă a filosofiei* (Iași: Polirom, 2021), 93.

18. Horia-Roman Patapievic, *Omul recent. O critică a modernității din perspectiva întrebării „Ce se pierde atunci când ceva se câștigă?”* (București: Humanitas, 2001), p. 214.

19. Vezi capitolul despre *Imperfecțiunea memoriei*, în Oliver Sacks, *Fluviul conștiinței*, trad. Florin Oprina (București: Humanitas, 2020), 98-111.

20. Noreena Hertz, *Secolul singurătății. O pledoarie pentru relațiile interumane*, trad. Simona-Maria Onciu (București: Humanitas, 2021), 220.

nouă certitudine a existenței. Cu o singură remarcă: obișnuințele nu devin tradiții.

Patrimoniul este, în concretizările sale, opțional, nu plebiscitar. Subzistă la modul *optativ*, nu la modul *imperativ*. Patrimoniul presupune o sumă de resemnificări imprevizibile ale aceluiasi obiect; este o „procedură” aptă să ne reunifice realul:

„Unele lucruri din lumea acesta veche (și casa era plină de ele, stătea pe ele ca pe niște labe) reușiseră totuși să capete o nouă viață; dantelele complicate, îngălbenite, mi-au fost cusute pe costumul de muschetar pentru carnavalul de școală, altă dată mi-a fost de folos o pălărie neagră de la Paris, cu o pană incredibil de lungă și de buclată. [...] Ceea ce ar fi putut părea un tezaur închis, asta și era, dar într-un alt sens, unul special. Ceasul bătea, barometrul anunța furtuna, prespapierul cu bufniță nu făcea nimic special. Principala sarcină a acestor obiecte simple, nesofisticate era, pare-se, să rămână laolaltă – și au reușit”²¹.

Nu facem sondaje de opinie despre posibila tinerețe a trecutului. Numai că, din comoditatea omului recent, se desprind două nelămuriri. Prima: contează ce doză de prezent ar încăpea în acel trecut, ca nu care cumva să facem eforturi de înțelegere a diferențelor dintre *acum* și *atunci*? A doua: ce ecouri ale acelui trecut ar părea că justifică unele habitudini din prezent? Cheia (și nu răspunsul) întrebării e de găsit în ceea ce mai punem pe hârtie, tot mai puțin de la o zi la alta. Scriind, nu arhivăm informații despre trecut, ci experiențele grație cărora acele știri au ajuns până la noi:

„Încontinuu producem trecut. Noi suntem fabrici de produs trecut. Mașini vii pentru a produce trecut, ce altceva. Mâncăm timp și fabricăm trecut. Nici moartea nu e o soluție. Omul e deja dus, dar trecutul lui a rămas. Unde se duce apoi tot acest trecut personal? Îl cumpără cineva, îl colecționează, îl aruncă? Sau rămâne să se rostogolească pe stradă, împins de vânt, ca un ziar vechi? Unde se duc toate acele povești începute și neterminate, acele legături întrerupte, care sângerează încă, toate iubirile amputate, «amputate» – cuvântul nu e întâmplător, face parte din limbajul de măcelărie. Oare trecutul e degradabil sau rămâne intact ca pungile de plastic care otrăvesc lent și în profunzime tot ce e în jur? Nu ar trebui să existe undeva și fabrici de reciclare a trecutului?”²².

Am reprodus un fragment dintr-un roman în care marea întrebare era: ce viitor mai are trecutul? Iar scriitorul răspunde într-un mod ingenios, imaginând, laborios, un sanatoriu aparte pentru suferinții de Alzheimer, o boală a memoriei. Imobilul, înconjurat de micuțele flori albastre de nu-mă-uita, conținea camere decorate cu obiecte care, la vremea lor, însemnaseră ceva pentru pacient și le stârneau unele rememorări. Treptat, sanatoriul este invadat de oameni sănătoși, dar nostalgici și foarte doritori să retrăiască un trecut anume, preferat. Evident, Gheorghe Gospodinov dă viață, la modul oximoronic, unei utopii a trecutului; sau, ca să ne exprimăm în termeni medicali, ne sperie cu o paranoia a paseismului, una foarte plauzibilă, de care proiectele patrimoniale trebuie să se țină departe.

De ce? Rupte de contextul apariției lor, amănuntele nu rezistă prea mult în memoria noastră. Din acest motiv, ideea de patrimoniu este un răspuns, de intensitate minimă, nu la întrebarea „cine sunt?”, ci la o alta, mai complexă: „cine sunt eu alături de voi, ceilalți?”²³.

Nu extragem adevărul prin disecție, îl salvăm fir cu fir, prin cumul. Bunăoară, despre statui n-auzim decât unul și același lucru: că-s umilite de porumbei. N-ai ce căuta printre ele dacă patrimoniu nu este modul tău de a fi curios. Și prevenitor. Ce înseamnă, în fond, a conserva? Să depozitezi niște obiecte vechi și să le ștergi când și când de praf? Nu. Noțiunea de patrimoniu cuprinde tot mai multe elemente. Nu ne miră deci că a devenit oarecum peisagistă. Au apărut destule norme care prevăd că nu poți ridica un *mall* la câțiva metri de o biserică medievală, o cetate, o casă memorială. Contează enorm ce „împrejurimi” are un obiectiv patrimonial, important fiind ca „fundalul”, modernizat la extreme, să nu contrazică prim-planul foarte vechi. Faptul că aceste restricții nu se respectă este el însuși o sursă de informații, devoalând atitudinea față de timp pe care o mai are societatea noastră: una a „timpului real”, a concomitențelor și instantaneelor. Cine să mai palpate la vederea unor ruine de sute sau mii de ani? Nu ne mai frisează decât artefactele actuale care îndeplinesc cea mai mare cerință a momentului: obiectul să se înnoiască vertiginos spre a camufla faptul că omul se învechește implacabil. Explicații din sfera psihologiei sociale

21. Marina Stepanova, *În amintirea memoriei*, trad. Luana Schidu (București: Humanitas, 2021), 33-34.

22. Gheorghe Gospodinov, *Refugiul timpului*, trad. Mariana Măngulea Jatop (București: Pandora M, 2023), 128.

23. Suntem, dar în ce măsură mai existăm? Julian Barnes transpune, într-o carte a sa, această angoasă a noastră: „Dar timpul... Cum ne ține conștiența la început și ne derutează după aceea. Ne credeam maturi, dar eram doar în siguranță. Ne imaginam răspunzători, dar eram doar lași. Ceea ce numeam realism s-a dovedit o modalitate de-a evita lucrurile, nu de-a le aborda fățiș. Timpul... dați-ne destul timp și cel mai bine argumentate hotărâri vor părea șovăielnice, iar certitudinile noastre vor fi capricioase”. Vezi Julian Barnes, *Sentimentul unui sfârșit*, trad. Radu Paraschivescu (București: Nemira, 2020), 112.

ne vin în ajutor. „Pe vremuri, nu cu mult timp în urmă, se spunea că «iei startul în viață». Devenea adult. Odată cu sfârșitul stagiului militar pentru băieți, cu primul loc de muncă și/sau căsătoria pentru fete. Erai «aranjat». Îți făceai «un rost». *Astăzi tinerețea a devenit un ideal pentru toate segmentele de vârstă.* Cei care sunt adulți, din perspectiva demografilor, își prelungesc adolescența și își păstrează ritualurile și aparențele. Cât despre bătrâni, ei încearcă să se supună îndemnurilor imperativului categoric al societății noastre: «rămâi tânăr». *Tinerețea a devenit un model al existenței în ansamblul ei, asociind astfel bătrânețea nu cu ideea de împlinire, ci cu cea de surplus, risipă sau chiar nonsens* [s.n., A.M.]. După cum se vede, îmbătrânirea este astăzi un tragic accident. Ce ne facem atunci cu patrimoniul, care echivalează bătrânețea cu noblețea? Propunem o deplasare de accente. Cum anume? Sesizând, împreună cu Daniel Mendelsohn, o anumită carență a memoriei individuale: „[...] fotografia pe care i-am arătat-o în acea duminică, o fotografie pe care o arătasem de nenumărate ori, încă de când eram copil, m-a făcut să înțeleg pentru prima dată ciudățenia relației mele cu cei pe care îi interviavam, *oameni bogăți în amintiri, dar săraci în suvenire, în timp ce eu eram bogat în suvenire, dar nu aveam nici o amintire legată de ele* [s.n., A.M.]”²⁴. Nu mai accedem acum decât la o bătrânețe sporadică.

Patrimoniul este doar un concept din cărți, însă aduce readuce și multe trăiri la viață. Cele două ipostaze nu se întâlnesc dacă nu se caută și nu-și descoperă un același drum. Patrimoniul este cel puțin bilateral în relaționarea cu omul. La modul ideal, inimile mai multor oameni, strânși într-o comunitate, se caută unele pe altele: azi printr-un trecut anume, mâine printr-altul; dar totdeauna găsind, în alte și alte epoci, „acel ceva” pe care să-l dețină deopotrivă. La modul pragmatic, un fapt patrimonial (edificiu, statuie, relicvă, cutumă) e obligat să justifice, prin ceea ce conservă într-însul, dorința societății de a se atașa de el. Căci esența patrimoniului stă în „valoarea gestului de a primi”, de care vorbea, într-un interviu, marele nostru actor Mircea Albulescu. E vorba de a primi o moștenire de la predecesori, apoi de a lăsa acea zestre, bine conservată dacă nu sporită, celor de după noi. Întrebare: persistă încă dorința de a da mai departe; dar mai există ceva disponibil să preia un reper patrimonial și să-l protejeze, sporindu-i valențele? De ce ar face-o? Nu pot decât să apelez la cel mai simplu răspuns: patrimoniul este o noțiune consensuală și contractuală; preluăm niște valori dacă le putem păstra, dar în sensul menținerii lor în actualitate, nu al închiderii lor în ziua de ieri.

Patrimoniul nu trebuie motivat exclusiv patriotic. E destul să trezească un consistent interes științific. În lipsa vreunui sentiment de regret, curiozitatea se vinde și ea, destul de bine. La baza întreținerii inventarului patrimonial din zilele noastre stau, deci, compatibilitățile cu prezentul; căci el se revarsă peste celelalte epoci, obturându-le cu totul. Mult mai interesante decât exponatele selecționate sunt codurile culturale²⁵ care au impulsionat aducerea unui lucru într-un inventar muzeal. Respectiva opțiune ascunde, în spatele unei vechituri, un întreg imaginar social, dimpreună cu valorizările prin care acesta se dovedește funcțional, adică „de interes”. Apoi, cercetările din sfera inconștientului conțin, din acest punct de vedere, mai multe răspunsuri decât am crede. Membru de marcă al unui centru de cercetare a subiectivității, deja citatul Dan Zahavi consideră că „este necesar să distingem între următoarele șase teze: (1) există multe lucruri care se petrec în viața noastră mentală cărora nu le acordăm atenție; (2) înțelegerea de sine nu este nici instantanee, nici inefabilă, ci este o chestiune de dezvoltare graduală; (3) experiențele noastre prezente sunt în parte motivate și influențate de sedimentări ale unor experiențe anterioare; (4) experiențele noastre prezente conțin aspecte și structuri de adâncime care rezistă; (5) experiențele noastre sunt într-o oarecare măsură condiționate de procese neurofiziologice, care sunt absolut inaccesibile reflecției și apropiării la persoana întâi; și (6) avem experiențe precum percepții, gânduri, sentimente și așa mai departe de care nu suntem conștienți”²⁶.

Așadar, nu preferăm un obiect sau altul la pura întâmplare, căci ființa umană este înzestrată cu rațiune, cu sentiment, cu liber arbitru, cu interese, capricii, fantasme. De aceea, ne putem raporta la patrimoniu cu un procent de suspiciune, dar și cu un quantum de regret; pentru că una din regulile de căpătâi ale prezervaționismului este *selecția*; nu orice artefact poate fi muzeificat, mizându-se că, într-o bună zi, va deveni un „vestigiu”; pentru că oamenii totalmente rupți de trecut nu se vor gândi nici la ce a fost de trebuință un lucru de altădată și nici la ce

24. Daniel Mendelsohn, *Cei dispăruți. În căutarea a șase din cei șase milioane*, trad. Petru Iamandi (Iași: Polirom, 2021), 179.

25. Ideea de patrimoniu poate dobândi noi accente, preluate din coduri culturale străine Europei. Să invocăm succint o anumită percepere a frumosului, tipică Orientului Îndepărtat: „Estetica Wabi-Sabi cultivă intens atmosfera melancolică și tomnatică. Această estetică operează cu materiale care se învechesc prin uzură și care au oarecum viață proprie. Lemnul, cânepa, metalul ruginit, textilele rustice, ceramica. Nu se urmărește ca suprafețele obiectelor să fie netede, curate și regulate, ci zgrunțuroase, imperfecte, neprelucrate. Faptul că obiectele nu sunt veșnice, că sunt condamnate să dispară sau să se transforme le conferă o melancolică putere de atracție”. Vezi Francisc Miralles, *Wabi-Sabi*, trad. Tudora Șandru-Mehedinți (București: Humanitas, 2018), 78-79.

26. Dan Zahavi, *Conștiința de sine și alteritatea. O investigație fenomenologică*, trad. Remus Breazu (Oradea: Ratio et Revelatio, 2024), 367-368. De precizat că autorul ne avertizează asupra unei confuzii des întâlnite, aceea dintre actele involuntare și acelea inconștiente. În muzeificarea unui obiecte, unele motivații din sfera indicibilului pot juca un anume rol, ceea ce nu înseamnă că nu ne dăm seama pentru ce exponate optăm.

avantaj ar avea din prezervarea lui de acum. Toate acele subiecte care nu se pot înregimenta în regimurile noastre de urgență nu se califică printre reperatele susceptibile să ne ghideze imediatul. Cu o mențiune lămuritoare: din toate miliardele de *iPhone*-uri care ne populează acum planeta, numai câteva vor intra în muzeele viitorului; poate muzee ale vieții cotidiene din secolul XXI, dar mai degrabă în muzee de istoria tehnicii. O să le privim disprețuitor, oricum mult mai rău decât tolerăm acum discurile de vinil.

Avem o „ambulanță a monumentelor”, dar nu putem salva orice. De aceea, ne alegem niște amintiri, astăzi importante, mâine nu. Salvarea lor depinde de sentimentele, gesturile și iluziile care captează ori ba un eșantion de public cât mai larg. Alteori, autoritățile/societatea civilă iau locul pasiunii pentru istorie. Astfel, putem reconstitui o culă din Oltenia și, totodată, lăsa în paragină un conac din Moldova. Totul este să ne conectăm afectiv la un trecut întrucâtva canonizat acum (daci, romani, mari voievozi, monarhi sau eroi ai războaielor mondiale, luptători anticomuniști), mai încolo la un altul, ulterior la cine știe ce vestigiu, recent valorizat²⁷. Diferența dintre *monumentul istoric* (non-intențional, cum ar fi o clădire oarecare, învechită și devenită, cu vremea, obiectiv patrimonial), pe de o parte, și *monumentul de for public*²⁸ (intențional, cu misiune comemorativă precisă încă de la inaugurare), pe de alta. În fine, restaurăm atât cât putem. Și cu ce ne alegem? Cu niște sensuri reînnoite ale vieții, toate verificate în timp; niște rosturi împrăștiate, pe care le câștigăm *intuind un trecut* anume; căci a-l *retrăi* e prea mult spus astăzi; un trecut poate mai strălucit, altul poate modest, dar oricum afin cu modul în care ne acceptăm felul de a fi în lume.

Întâi de toate, suntem mari moștenitori de fapte, recurente (ca în folclor) sau excepționale (ca în istoria de azi). Din punct de vedere patrimonial, nu colectăm doar mari eroi și prețioase vestigii. Urmărim și omul generic: meșter popular sau doar rapsod; și unul și altul ilustrează, prin datinile și tradițiile lui, o durată lungă ce ne dă știri mai mult pe cale orală decât documentară. Cavalul vine, involuntar desigur, în continuarea idolașului neolitic. Denumit „tezaur uman viu”, omul cu pricina este valoros prin faptul că multe din „obiceiurile” pe care le ține în viață nu sunt conștientizate deplin, unele fiind transmise din generație în generație fără vreun „mesaj” pentru viitorime. Din nefericire, cuvântul *patrimoniu* rămâne mai mult *neologism*; și, totodată, o ciudățenie, de vreme ce noțiunea aceasta adună în semantica ei tot ce miroase a vechi, sălbatic, rudimentar. De exemplu, omul premodern (studiat de etnologi) e prezentat, de dragul *ratingului*, ca o închidere de sens fără atașe în prezent; mai ales că limbajul lui Creangă ori al lui Sadoveanu pare, pentru elevii de acum, o zăvorâre în universuri autarhice, fără niciun *link* către zeii actualității.

La temelia ideii de patrimoniu stau două realități incontornabile: stringenta efemeritate a ființei umane, pe de o parte, și apăsătoarea evanescentă a lucrurilor, pe de alta. Filonul tanatic dă așadar greutate eforturilor patrimoniale:

„Viața unui om începe să-și capete sensul deplin abia după moartea lui. Căci moartea oferă unica retrospectivă ce rearanjează tot ce-a făcut și gândit omul în cauză, tot ce-a iubit și detestat, tot ce-a creat și distrus. Moartea lui, eroică sau umilă, desfășurată în lumina reflectoarelor sau în umbra anonimatului, introduce o ordine și o structură în haosul pe care-l reprezintă orice viață câtă vreme se află în desfășurare. [...] Moartea e cel mai mare făcător de istorii, fiindcă ea determină în cele din urmă forma sub care se prezintă narațiunea unei vieți”²⁹.

Ce-i drept, patrimoniul are predispoziția de a canoniza. Odată ce-am decis că un lucru sau o persoană este „de patrimoniu”, publicul o ia, de obicei, ca atare. *Esențial este că patrimonializarea nu e necrofilă și nici creatoare de moaște nu este*. Dar o acuzăm, încontinuu, că asta ar fi, un continuu parastas. Nu că nu ar exista motive. Și totuși, așa ratăm conviețuirile/regăsirile cu proiecte de trecut care ne-ar avantaja cât de cât. Și de aceea nici prezentul nu ne vine prea bine: îi rezistăm, îl luăm peste picior, îi imputăm cheltuielile bugetare, îl trimitem spre nicăieri. Nimic nu începe să crească din el; cel mult, absența unuia din celălalt și a amândurora din spațiul în care ar trebui să însemnăm ceva, măcar unul pentru altul:

„Casa boierească a redevenit spațiu pur [...]. E loc liber pentru ecou, care se întoarce după ce a fost dat afară [...]. Acum ecoul, eliberat, se învârtă prin casa goală. A intrat din nou odată cu cea din urmă mobilă scoasă pe ușă [...]. La început, ceea ce a propagat ecoul a fost fix bufnitura canatului, închiderea ușii odată cu declicul încuietorii. [...] Orice rămășiță a vieții anterioare, orice fragment de voce rămasă în casă, păstrată de praful de

27. Oana Fotache Dubălaru, „Troubled Heritage. Monica Lovinescu and the Aesthetical Tradition in Romanian Literary Historiography”, *Studia Universitatis Babeș-Bolyai-Philologia* 57.2 (2012): 53-61.

28. Mihai S. Rusu, „Rubbles of Memory: The Memorial Afterlives of Communist Monuments in Post-Communist Romania”, *Between the Memory and Post-Memory of Communism in Romania*. Routledge, 2025. 163-185.

29. Vezi Costică Brădățan, *A muri pentru o idee: despre viața plină de primejdii a filozofilor*, trad. Vlad Russo (București: Humanitas, 2018), 218.

pe pereți, trebuie înăbușită [...]”³⁰.

Ecoul pătrunde în obiecte până li se substituie, reificându-se el însuși. E un ecou aparte: o cronică a muțeniei obiectelor ce nu mai sunt de față; este stenograma absenței lor deja instalate. Ecoul rămas într-un edificiu evacuat e o dără de sunet, epilog auditiv al unei materialități sever diminuate; este recipientul sonor al locurilor golite de lucruri ce marcaseră un colț ori altul al casei. N-are rost să dăm vina unii pe alții. De altceva e vorba: omul nu mai locuiește lucrurile, lucrurile nu mai statornicesc oamenii. Să nu intrăm în panică. În fond, accedem la o altă modalitate de a vizita rutina zilnică sau „atașamentul obișnuinței” cum îi spune Marius Constantinescu atunci când scrie despre București:

„Oameni care îmi cunosc geografia interioară mai bine decât întretăierile de străzi și oameni la care nu ajung decât rătăcindu-mă, periodic, pe parcurs. Oameni cu adresă fixă. Oameni în perpetuu vagabondaj. Oameni cu care mă trezesc și oameni a căror culoare de ochi am uitat-o. Oameni care mă știu și pe față și pe dos și alții pe care i-am lăsat doar până în pragul ființei mele. Puțin într-un taler și destui în celălalt. În mijlocul lor sunt eu, nu egocentric, ci la răscrucea tuturor firelor nevăzute prin care m-au manevrat. Orașul meu sunt ei”³¹.

Din păcate, epoca post-covid nu e favorabilă punerilor în comun. Nici măcar la modul minimal, cu toată sfiata și recunoașterea datorate modului în care un individ întruchipează, într-un mod deosebit, ceea ce-l distinge, niște valori general-umane, universale, cărora ele le conferă o aură aparte. Ca să mergem totuși mai departe, nu ne rămâne decât să acceptăm că, astăzi, patrimoniul este, cel mult, o investiție de încredere, aproape deloc de afectiune. Și totul pornește de la relația omului cu omul, de la absența celui „ce mai faci?” dintre mine și tine; prin care am pune pe picioare un trecut care să ne lege. Odinioară, când spuneam „eu”, puneam la cale o identitate mutuală, care nu se ancora decât în răspunsul experiențelor mele la ecoul trăirilor tale. Acum e altceva. Și n-ar strica să vizionăm filmul *Alpeis – Alpii* (2011), în regia lui Yorgos Lanthimos. O mână de oameni pune la cale un fel de serviciu social pe care liderul grupului îl botează *Alpii*. Și asta din cauză că acești munți îi păreau „de neînlocuit” și de neconcurat, excelând prin grandoare, farmec, mister. Care era scopul grupului și de ce folosea *Alpii* drept paravan onomastic? Își propunea să mimeze, la cererea unor persoane îndurerate, „prezența” unei ființe ireparabil pierdute. Or, omul ce trebuia „reînviat” urma să fie cunoscut în cele mai mici detalii, pentru ca substituirea să aibă cât de cât efect. Clientului i se cereau fotografii, laolaltă cu alte amănunte despre defunct: pasiuni, capricii, actori preferați, ticuri, certuri, cauze ale morții etc. Pe baza acestor date, un membru al grupului se deghiza în așa fel încât „să aducă”, oarecum, cu răposatul. Cei din grupul *Alpii* se străduiau, așadar, să redea îndoliaților câteva minute de autoamăgire; de recuperare și de retrăire a unor momente fericite, consumate, cândva, alături de cel regretat. Nu se puneau în scenă niște situații ieșite din comun. Substituenții evocau, prin comportamentul lor mimetic, niște clipe oarecare: rutiniere, plecticoase, tensionate, dar acum atât de prețioase. Grupul *Alpii* restituia fiecărui „pacient” nu o simplă amintire, ci crâmpie de viață împărțită; care, în lipsa celui drag, îl dezechilibra. „Înlocuirile” ofereau un surogat de „reîntâlnire” în ideea ca persoana suferindă să-și domolească trauma, găsind, în memoria absentului, un toiag emoțional; care să-i salveze continuitatea eului și să-i faciliteze acceptarea pierderii.

Apogeul necomunicării dintre noi se reflectă, în 2024, și în plan patrimonial, parcă mai mult ca oriunde; pentru că aici e multă glazură. Și totu-i dominat, mai departe, de bătrânele anchiloze, dar și de noii contestatari, ei înșiși clișeizați. Când ai numai lucruri de reproșat și nimic de soluționat devii tu însuși stereotip. De aceea, ne alegem cu imobile în care se investește imens, doar pentru că vreo personalitate a bifat o oarecare trecere, de foarte scurt timp, pe acolo, în timp ce căsuțe ori chiar simple camere, cu adevărat trăite de vreo somitate culturală, să fie lăsate în seama igrasiei. De obicei, marii oameni de condei pierd acest „meci” cu oamenii politici sau de arme. Dacă omagiem ceva cu spor, cu siguranță că omul de arme are întâietate în fața gânditorului.

Patrimoniul național este o sumă de memorii negociate, împărțite, întreșesute, nu desemnate *ex cathedra*. Să vorbim de memorii colective ar fi parcă prea mult astăzi, când fiecare își sărbătorește mărunta lui singurătate; și victoria ei contra comunității care „îngrădea” individul de nu mai putea, bietul de el, să respire. Fetișizăm acum nu individualitatea, ci ireductibilul, straniul, inversul, incompatibilul cu orice. Sărbătorim pluralul, dar nu în acceptul lui convivial, interactiv, hrănitor, omenos, ci în sensul său nefericit, de amalgam fugitiv, strident, pestriț. Nu e tocmai ușor să retrezim un gust pentru ceea ce francezii numesc *autrefois*; pentru că nici noi, oamenii din domeniu, nu

30. Andrea Bajani, *Cartea caselor*, trad. Mihai Banciu (București: Humanitas, 2022), 194-195.

31. Marius Constantinescu, „Cioburi de mozaic”, în *Bucureștii mei*, ed. Gabriela Tabacu (București: Humanitas, 2016), 239.

mai știm pe care patrimoniu ne bazăm: are prea puține puneri în practică și prea multe puneri în vorbă³².

Patrimoniul este o noțiune *conciliatoare*, ne adună în jurul unei idei. Dar nu este și *constrângătoare*, căci nu ne impune „portrete votive”, nu acum, în anii noștri. Dimpotrivă, cu cât chipul unui erou este valorizat mai diferit, cu bune și rele, el devine mai real, mai credibil, mai atractiv, mai apropiat nouă, cei din epoca Marvel. Dacă eroul e surprins în luptă cu propriile lui limite/contradicții, are șanse să ne rămână în memorie. Dacă este însă invincibil ca un *Terminator* și știe din capul locului că o să învingă, atunci va trece în rândul benzilor desenate. Îndrăgim omenescul, personajele care reușesc, aidoma nouă, în ciuda defectelor și ezitărilor, nu în consecința unor calități nemaivăzute, programate, imperturbabile.

Patrimoniul e suma variabilă a istoriilor cu care mai vrem să avem de-a face. Simpatizăm sau respingem niște trecuturi comunitare (și astea ni se propun, nu le identificăm noi), în funcție de parcursul personal pe care îl ducem acum în spate. Nu dispunem de o cale a bunelor faceri pe domeniul patrimoniului pentru că nu am avut o continuitate în asta. Am excelat în capturarea obiectelor care semnifică un ev ori altul, dar fără a-l aprofunda prea mult; fără a-l însoți cu altele, care să-i dea, grație unei asocieri inspirate, mai multă greutate simbolică. Or, timpul trece, trecutul sporește, artefactele nu se împuținează nici ele. Periodic se impune selecționarea lor, în ideea de a alcătui un corpus de obiecte compatibil cu alte descoperiri, alte contextualizări, alte teorii despre om și despre evoluția lui; ceea ce astăzi, în 2024, nu ne împacă prea bine cu noi înșine, date fiind inventarierea care n-au adus cu ele decantări, clasificări, reutilizări creative ale artefactelor. Nu avem obiceiul de a pregăti obiectele pentru proiecte ce vor veni; și nici ideea de *work in progress*. Iar când vine ceasul unei expoziții cerute „de tradiție”, scotocim cu febrilitate după câteva exponate, folosite și în alte dăți, cu aceeași funcționalitate. Și chiar dacă lucrul luat în seamă este unul nou (sau mai degradă înnoit), inadecvarea noastră la regnul obiectelor vine la pachet cu derealizarea individului³³.

Ce înseamnă patrimoniul în România, ce înseamnă patrimoniul pentru români? În România, adică la nivelul politicilor publice, patrimoniul înseamnă destul de mult, dacă ne luăm după sumele alocate feluritelor manifestări, editări, restaurări, comemorări. Ce înseamnă patrimoniul pentru români, pentru societatea românească în ansamblul ei, asta e altă poveste. Fie că vorbim despre politici publice în sine, fie că ne îndoim de receptarea lor la nivelul vieții cotidiene, patrimoniul are o relevanță socială cât de cât cuantificabilă. Bunăoară, noaptea muzeelor e situată undeva între *curiozitatea* față de trecut (nu *gustul* pentru trecut, căci am vorbi deja de oameni pasionați, cercetători, colecționari), pe de o parte, și dorința de a petrece agreabil o frumoasă seară de mai (o ieșire în oraș, ca să fie mai sarcastic), pe de alta. Valorile patrimoniale de care dispunem au cu certitudine un *public* (restrâns), dar nu au un *consumator* (pe scară largă). Ele ne stau în preajmă atâta vreme cât le împrăștiăm, reintegrându-le din punct de vedere senzitiv; iar ele ne asistă nu la interpretarea, ci la înțelegerea vieții; o viață ivită dintr-o experiență dobândită a lumii, pe care s-o păstrăm ca modalitate de a ne conecta la trecut și, mai ales, de a ne regăsi în adevăr.

Mai predispune patrimoniul la naționalism? Aș răspunde cu o amintire veche, din anii 2006-2009, când activam într-un proiect internațional, despre rememorările comunismului în țările care l-au suportat. Cercetările s-au soldat cu un studiu pe care fiecare dintre noi trebuia să-l ofere pentru publicare. Ceea ce am și făcut, eu axându-mă pe o anumită dimensiune a noțiunii de patrimoniu, așa cum o percepem noi, românii. Studiul mi-a fost însă returnat (nu numai mie, ci și celorlalți participanți), cu rugămintea de a ne asuma subiectivitatea abordării; adică punctul de vedere personal/național din care priveam problematica investigată. Zis și făcut. În cele din urmă, contribuția mea, *Remembering the Private Display of Decorative Things under Communism*, a apărut în volumul editat de Maria Todorova, Augusta Dimou și Stefan Troebst, *Remembering Communism. Private and Public Recollections of Lived Experience in Southeast Europe*, Budapesta, CEU PRESS, 2014. Ca precauție metodologică, ideea mi s-a părut foarte bună, considerând că așa e onest față de tine și față de cititor: să enunți unghiul de vedere din care îți

32. „A fi dus de cuvinte, de acest potop, asta este imaginea istoriei. Ne pierdem în cuvinte la fel cum ne pierdem în evenimente, într-un lanț de evenimente. Potopul cuvintelor, lanțul de evenimente vor sfârși prin a ne conduce undeva. Mai bine să nu ne lăsăm duși și, pentru a nu ne lăsa duși, trebuie să revenim fără încetare la primul cuvânt, la prima imagine, la prima culme. Înainte să facem primul pas pentru a putea înțelege ceva”. Vezi Eugène Ionesco, *Descoperiri*, trad. Bogdan Ghiță (București: Nemira, 2022), 109.

33. În domeniul patrimonial, termenul uzură are în vedere situația culturală a unui obiect și mai puțin starea lui fizică. Nu ne dăm în vânt după lucruri decrepite, ci după obiecte „exersate” existențial: „E foarte ușor – și se întâmplă frecvent – să distrugi jocul unui actor cu un costum greșit. [...] Încă nu a avut o experiență fizică a aceluia rol, așa că viziunea lui nu poate fi decât una teoretică. Dacă desenele îți iau ochii și costumul e frumos, actorul îl va accepta adesea cu entuziasm, ca să descopere peste câteva săptămâni că n-are nici o legătură cu ce încearcă el să exprime. [...] Să luăm situația unui actor european alb, care interpretează un japonez. Orice combinație s-ar folosi, costumul lui nu va arăta niciodată ca al unui samurai într-un film japonez. Într-un decor autentic, detaliile sunt corecte și au legătură unele cu altele. Într-unul copiat, care se bazează pe studierea unor documente, apar inevitabil o serie de compromisuri. Materialul e mai mult sau mai puțin același, detaliile croielilor sunt aproximative și, eventual, actorul nu reușește să-l poarte cu aceeași naturalitate cu care este purtat în mediul de unde provine”. Vezi Peter Brook, *Spațiul gol*, trad. Monica Andronescu (București: Nemira, 2023), 139-140.

derulezi expunerea³⁴. Pentru un om de bună credință, atașamentul față de mica ta lume nu e totuna cu închinatul la așa-numiții idoli ai tribului. Patrimoniul îți induce un sentiment defensiv de apartenență³⁵ la un trecut, la niște reușite și la niște vinovății totodată, apoi implicarea în nostalgii actuale sau nu; care te fac, toate laolaltă, să te simți parte din acea mână de oameni cu care ai aduceri aminte similare. De altfel, subiectivitatea este o constantă incontornabilă a naturii umane. Nu voi fi niciodată mai sever cu „ai mei” decât sunt cu alții. Nu voi lovi în cei de acasă sub pretextul unei „obiectivități”, de care, în fond, nimeni nu e capabil. Nu voi ascunde niciodată, cu orgoliu, păcatele românești, dar nici nu voi premia, cu servilism, virtuțile altora. De ce, mă rog? Pusă în locul meu, o altă persoană, care ține la demnitatea ei, nu ar face niciodată acest lucru. Una e să spui un adevăr incomod, alta e să devii servantul lui; și să-l suprasemnifici în consecință, excluzând astfel din realitate adevărurile concurente. Scriind despre Centrul Vechi al Bucureștiului atât în perioada comunistă cât și în cea postdecembristă, Emanuela Grama observa:

„Arhitecții care lucrau în oraș, majoritatea formați în spirit modernist, căutau în general forme urbane care să corespundă societății în schimbare a vremii, nefiind mai deloc preocupați de «trecut». Trecutul nu era treaba lor. El era însă principala preocupare a arheologilor, care considerau săpăturile din centrul Bucureștiului o oportunitate unică. Drept urmare, Centrul Vechi trebuie să devină dintr-o dată extrem de «elastic», ca să se poată adapta și la cerințele prezentului (de a fi construit), și la ale trecutului (de a fi conservat). Ca să contracareze planurile arhitecților de a moderniza Piața Unirii, arheologii de la Curtea Veche le-au făcut autorităților o propunere: dacă li se permitea să sape în continuare, aveau să furnizeze noului stat, încă în formare, un trecut adecvat din punct de vedere politic [...]. Deseori, oamenii și-au dat seama că a învăța câte ceva despre patrimoniu nu însemna că sunt puși automat în posesia unor drepturi noi. Pentru mulți dintre ei, inclusiv pentru rezidenții săraci ai Centrului Vechi, patrimoniu nu era altceva decât un cuvânt gol, dacă nu chiar o glumă – un sinonim al corupției și al nepăsării flagrante a municipalității atât față de starea clădirilor istorice, cât și față de cei care locuiau în ele. De fapt, cu cât auzeau mai des despre patrimoniu, cu atât mai clar înțelegeau că asta înseamnă pentru ei evacuare. [...] Pe cine excludem când invocăm valoarea de patrimoniu a unui loc și a unui timp? Cum devine istoria capital politic?”³⁶.

Monologul vitriolează întotdeauna conștiința; care, de când e omul pe pământ, ne îmbogățește tocmai prin faptul că e prinsă între certitudini contrarii. Altfel spus, orice adevăr marginalizat sponsorizează, fără s-o vrea, o minciună hegemonă. Cel puțin în domeniul socio-umanelor, cel mai cinstit este să declari, de la început, dioptriile prin care privești trecutul. Nu de alta, dar am evita ușor acuzația de mercenariat. Și ne-am mulțumi cu adevăruri *descoperite* de curând, lăsându-le la o parte pe acelea *scandate* de multă vreme. Sunt ferm convins că putem fi empatici fără a fi partizani. Și uite așa unii ar evita suspiciunea că pledoaria lor nu e tocmai gratuită; că au decăzut la condiția de menestrelai ai unui subiect. Nu prea ne plac militanții, oricât de nobilă le-ar fi cauza. Mai devreme sau mai târziu, vor eșua în extremism, intoleranță și excomunicarea celuilalt. Complexul de vinovăție – de care oricum nu vor scăpa – se va travesti în atacuri virulente asupra oricărei încercări de a dezbate vreun subiect care suscită multe păreri. Când suntem decizi să credem neabătut în ceva, *ortoglossia* și monologul ne vor confisca totalmente.

Să extindem puțin ideea de patrimoniu, în conformitate cu dezbaterile actuale. Reamintind că principala valoare patrimonială este *individul*, unic și irepetabil; care se *individualizează*, mărturisind, fapte, impresii, senzații și, mai ales, suferințe; și tocmai de aceea are ceva de lăsat celorlalți, spre învățare de minte; alături de războaie, epidemii sau încarcerări, *boala* (și mă refer atât la cancer cât și la afecțiuni cum ar fi autismul ori sindromul Down) și *suferinzi* acesteia ne lasă moștenire niște modalități de a face față vieții, atât cât mai poate fi ea; o viață pe care patologia-oricare-ar fi-ea o pune drastic în criză și, totodată, îi acordă, asediind-o, o inestimabilă valoare. Cu toate că, la un anumit nivel, o „afecțiune” se manifestă la fel pentru toată lumea, există o barieră dincolo de care pacientul

34. „Când subiectivitatea dispare – când imaginile mentale nu mai sunt revendicate în mod automat de proprietarul lor de drept sau de subiect –, conștiința încetează să mai funcționeze normal. Dacă nu am mai putea să menținem conținuturile manifeste într-o perspectivă subiectivă, acele conținuturi ar pluti în derivă și nu ar aparține nimănui în mod particular. Cine ar fi conștient de existența lor? Conștiința și semnificația clipei prezente ar dispărea. Sentimentul existenței ar fi suspendat”. Vezi Antonio Damasio, *Strania ordine a lucrurilor: viața, sentimentele și nașterea culturilor*, trad. Carmen Strungaru (București: Humanitas, 2022), 169.

35. Comentând opera lui J.M.G. Le Clézio, Nicoleta Popa ni-l dezvăluie în termeni patrimoniali: „Numind, rostind, scriind, personajele au șansa unei relocări ființiale, a refacerii legăturii cu sinele pierdut prin depărtarea de locul de origine, a relocării lor în spațiul paradisiac asociat cu cel al copilăriei. [...] Descoperirea insulei noi este o modalitate de reinventare a limbii originare prin celălalt, prin civilizațiile ancestrale, arhaice și astfel se poate recupera cuvântul de la început [...]. Trăind în vremuri de război, însă având pasiunea cărților (dar și a scrisului, încă de la 7 ani), Le Clézio citește dicționare. Limba este căutarea unui loc de care să aparțină cu adevărat, unde să se simtă el însuși”. Vezi Nicoleta Popa, *Locul ideal: J.M.G. Le Clézio și Michel Tournier* (București: Tracus Arte, 2022), 125-127.

36. Emanuela Grama, *Centrul Vechi din București: politică și patrimoniu*, trad. Justina Bandol (Iași: Polirom, 2023), 96, 258-259.

ii conferă o nedorită originalitate. Obligând ființa umană să-și construiască noi reprezentări de sine, să se adapteze, să reziste, să-și adauge noi atribute/îndemânări, *durerea este un fapt patrimonial*. Ne-o confirmă marele scriitor într-un pasaj autobiografic, legat de moartea părintelui său:

„[...] într-o noapte, șase săptămâni mai târziu, în jurul orei patru, a venit cu un lînțoliu alb pe cap să mă certe. Mi-a spus: – Ar fi trebuit să fiu îmbrăcat în costum. Ai procedat greșit. M-am trezit urlând. De sub giulgiu nu i se citea decât nemulțumirea de pe chipul mort. Și singurele sale cuvinte erau o dojană. Îl îmbrăcasem pentru eternitate cu hainele greșite. De dimineață am înțeles că făcea aluzie la cartea asta, pe care, ținând pasul cu caracterul indecent al meseriei mele, o scrisesem tot timpul cât el fusese bolnav și pe moarte. Visul îmi spunea că, dacă nu cărțile ori în viața mea, măcar în visele mele am să trăiesc mereu ca micuțul lui fiu, având conștiința unui micuț fiu, așa cum el avea să rămână în viață tot acolo, nu doar ca tată al nostru, ci ca *tatăl*, judecând tot ceea ce voi face. Nu ai voie să uiți nimic”³⁷.

Ideea că trecutul se hrănește mereu din prezent nu e nicio taină. Dar în pasajul de mai sus, Philip Roth ne avertizează asupra unui fapt social în continuă ascensiune: banalitatea pierderii unui individ este cumva exacerbată de indiferența noastră față de moartea lui; și dacă omul ne lasă reci, ce să mai spunem de urmele trecerii sale prin lume? Avem și alte atitudini contrarii care, în felul lor, nu sunt decât excepția de la regulă. Marcat de moartea prietenului său Horia Bernea, Gabriel Liiceanu nota: „Ridici capacul cutiei care era viața celui alt și înăuntru nu mai e nimeni. Decorul nu s-a schimbat. Totul a rămas pe loc: casa lui, lucrurile lui în ea – hainele atârinate în dulap, pipa cu cutia de tutun golită pe jumătate, cartea pe care tocmai o citea, o pagină rămasă pe birou cu câteva rânduri scrise în grabă, un tablou pe care trebuia să-l termine, așezat pe șevalet, CD-ul pe care-l ascultase ultima oară, dintre cele alese de-a lungul anilor și din care se alcătua conturul muzical al ființei sale. Numai că la capătul acestor lucruri nu mai e nimeni”³⁸. În același volum, dar referindu-se la moartea lui Constantin Noica, Liiceanu se întreba: „De ce oare simțim oamenii mai mult prin amprentepele suave pe care le lasă asupra lucrurilor ce le aparțin decât prin masivitatea existenței lor?”³⁹. Absența cuiva este obnubilată de dorința noastră de a nu vedea urâtul, de a-l ascunde de noi înșine; ca și cum nu ne-ar aparține și nouă în cel mai înalt grad. Dacă înhumăm cu adevărat ceva, acela e omenescul⁴⁰.

Nimic din prezent nu pare că mai provine din trecut: conjuncturile sunt întruna altfel, contrariante, ostile chiar. Trăim în împărăția-noului-cu-premeditare, dar nu ne înscriem deloc în povestea lui. Dimpotrivă, actualitatea ne traversează inopinată. Zilele se ciocnesc de noi ca și cum ar veni de pe contrasens: pe cât suntem de longevivi, pe atât suntem de singuri⁴¹. Și oricât ne-ar cruța, viața e o știre proastă. De aceea, măturăm sub preș aceste manifestări pe care le etichetăm drept marginale, dimpreună cu altele, și mai puțin discutate. Bunăoară, filmul *O lume din cutii de tablă* (2013) este un documentar nominalizat la Oscar. L-am văzut și revăzut, cadru cu cadru, pe HBO. Fără a fi deloc „mizeristă”, pelicula se ocupă de oamenii care umblă prin coșurile de gunoi ale orașelor. Și, din nevoia lor disperată de a supraviețui, culeg tot ce le pare a fi re folosibil. Creează astfel obiecte temporar reînviată: fiind impregnate de suferință, de căutări și deznădejdi, acestea devin *vestigiale*; căci sunt resturi⁴² ale consumului și, totodată, fărâme din viața celor care își duc zilele din re-utilizarea lor ca reminiscențe. Oamenii culeg, dintre atâtea murdării, deșeuri ale unor produse, fie alimentare, fie buvabile. Sunt obiecte reinvestite, căci sârmanul strângător și-ar dori o conservă sau o sticlă pe jumătate plină, ca să-și imagineze cum ar fi fost să o golească el. Iată de ce

37. Philip Roth, *Patrimoniu. O poveste adevărată*, trad. Bogdan-Alexandru Stănescu (Iași: Polirom, 2022), 271.

38. Gabriel Liiceanu, *Exitus* (București: Humanitas, 2023), 30-31.

39. Liiceanu, *Exitus*, 23-24.

40. Radu Vancu identifică unele modalități prin care literatura a răspuns la „programul modern de evacuare a umanului”. Mai precis, scriitorii au ripostat, în măsura în care le-a fost în putință, tendinței de a reprimă patru mari repere ale identității noastre: corpul, eul, valorile și sacrul. Vezi Radu Vancu, *Elegie pentru uman. O critică a modernității poetice de la Pound la Cărtărescu* (București: Humanitas, 2016), 67-68.

41. „Dacă vrem să cheltuim bani pentru a combate singurătatea – există până și un termen pentru asta, și anume shopping therapy – ar trebui să fim atenți la trei lucruri: 1. Starea noastră de spirit se îmbunătățește doar atunci când cheltuim bani pentru alții. 2. Cantitatea nu este importantă. 3. Bani nu trebuie dați pe obiecte, ci pe experiențe”. Vezi Manfred Spitzer, *Singurătatea: boala nerecunoscută*, trad. Andra Octavia Drăghiciu și Alexandra Furnea (București: Humanitas, 2023), 219-220.

42. „Această înțelegere a ființei ca acumulare nu mai lasă loc absențelor tăcute, discontinuităților și rupturilor. [...] Locurile goale sunt îngropate, iar modelul care poate fi citit în toate structurile științifice e cel al continuităților. Imaginarul acumulării este un imaginar al suprasaturării cu informație, un imaginar în care ștergerile și uitarea cu funcția lor de ruptură și posibilitate a revenirii sunt scoase din discurs, având de a face, mai degrabă, cu o forță a contingentei care pare să fie scrisă de un model computațional al lucrurilor. Realul e înțeles prin acest model al continuității și acumulării, funcția absențelor care nu spun nimic fiind acoperită de funcția de repetiție a informației la un nou nivel. Un model al rupturilor, absențelor, ștergerilor și revenirilor este înlocuit de modelul celulelor care nu se mai divid, constituind excrescența unui real în care continuitățile se acumulează [s.n., A.M.]”. Vezi Călina Părău, *Discursul incomplet: uitare și rest* (București: Tracus Arte, 2022), 69.

este *individul* prima valoare de patrimoniu. Evident, nu pentru toată lumea, fiindu-ne de ajuns o bună parte din ea: și aceasta dacă nu vom înceta să vedem într-însul ceea ce avem de pierdut, omul de care n-am avut parte. Numai că absentul nu e opusul prezentului, este urma lui. Yōko Ogawa publica în 1994 un roman distopic afin cu subiectul nostru. Pe o insulă anume, obiectele dispar și iar dispar, dimpreună cu înțelesul pe care-l aveau. O femeie deplânge pierderea – din cauza unei percheziții – unor lucruri ce-i aminteau de părintele său: „Urmele prezenței tatălui meu, pe care mă străduisem să le păstrez vii, dispăruseră, iar în locul lor domnea un gol imens. Am rămas în picioare în mijlocul camerei. Vidul era atât de vast, încât părea că înghite totul în adâncurile sale tenebroase”⁴³.

Suntem ostili monumentalizării. Trăim într-o civilizație a resturilor. Care ne cam copleșesc. Obiectele adunate așa nu sunt niște urme ale „normalilor” ci, dimpotrivă, săracii care le colectează sunt, ei înșiși, rămășițe ale neputințelor noastre; de a exista și prin intermediul altcuiva, de a respira punându-ne în pielea altuia; iar această incapacitate este, din păcate, totuna cu modul nostru de a fi. De altminteri, nu spun nimic nou. Reiterez al nu știu câteleva scenariu post-apocaliptic; cum ar fi acela dintr-o ecranizare a anului 2009 – cu Viggo Mortensen în rolul principal – a romanului lui Cormac McCarthy *Drumul/The Road* (2006). Credem însă că un adevăr reiterat poate fi un adevăr salvat. „Cutiile goale” sunt gunoaie retrezite la o minimă viață socială doar pentru scurtă vreme, înainte de a fi reciclate. Sunt impregnate de neputința omului de a-și da un scop mai bun. Desigur, în ochii noștri, nimeni nu-i nevinovat, fiecare având o parte de vină în necazul pe care-l traversează. Și totuși, „cutiile goale” sunt obiecte pline de conținut. Sunt burdușite cu multe dezamăgiri, cu oftaturi și cu stropi reziduali, greu de scurs într-o ultimă înghițitură. Avem de-a face cu obiecte-zdreanță⁴⁴ doar la modul figurat: căci ele sunt, în realitate, resturi ale unui stil de a rezista încă; și, mai ales, de a supraviețui altuia. Altfel spus, tomberoanele ne jalonează trecerea de pe un trotuar pe altul – de fapt, nepăsarea – fără ca noi s-o luăm de seamă și să ne fie rușine cu ea. Rămășițele dau un contur negativ – contrazicând-o de peste tot – societății așa-zis „respectabile”. Ambalajele din cotidianul „reușitelor” hrănesc, la nivel minimal, subzistența „boschetarilor”. Micile obiecte aruncate de noi sunt mari capturi pentru ei. Bei o Coca-Cola și arunci sticla, ea fiindu-ți, evident, inutilă. Dar dacă acel mai nimic e cules de altcineva ca să-l vândă pe câțiva cenți, atunci *deșeurul* cu pricina e o *cicatrice*⁴⁵. Or, cam așa ar trebui s-o simțim. Dar nu se întâmplă. Ni se poate dicta orice, dar nimeni nu ne poate obliga să fim empatici. Nici măcar astăzi, când moartea nu mai pare o fatalitate, fiind considerată un eșec. De aceea ne și închipuim insulițe din afara vremurilor, ca să cochetăm cu ele și să le detestăm finalmente. La romanul *Oamenii din copaci* ne referim; constatând, asemenea povestitorului, că trupul ne măgulește, dar mintea ne joacă feste: „În fiecare zi, se pare, se întâmplau atât de multe lucruri în același timp, încât îmi e foarte greu să schițez evenimentele următorilor ani în vreun fel liniar”⁴⁶. În aceste condiții, patrimoniul va avea ceva de spus dacă verbul *a conserva* va fi sinonim cu a traduce, a transpune, a dialoga, a te face înțeles celorlalți. Fără a atenta cu ceva la ceea ce este original, pitoresc, excepțional, exclusiv al nostru. Dacă nu salvăm inefabilul din noi, la ce bun toată strădania? Să prezervăm, așadar, ceea ce este traductibil de dragul a ceea ce nu este astfel; și uite așa o să fim dacă nu inteligibili, atunci măcar interesați. Poate că sună cam pompos, dar patrimoniul este, într-adevăr, o formă de conștientizare: ne cere să ne dăm seama de ceea ce se întâmplă sau nu cu noi. Patrimoniul nu este un depozit placid, el presupune un exercițiu solicitant. Dacă nu cumva extenuant, după cum o sugerează unii: „[...] orice bună teorie a conștiinței va trebui să ne spună cum se plătește pentru ea”⁴⁷.

Se gândește cineva că multe deșeuri de astăzi vor exemplifica, peste o sută de ani, viața cotidiană din secolul XXI? Și poate vor intra în muzee? Dacă nu ne vom pierde deprinderea de a fi mirați, curioși ori fascinați, răspunsul este afirmativ. Să nu uităm nici de una din marile noastre putințe, aceea de a admira. Contează și ea. Altminteri, vom fi niște mari stăpâni în lumea noastră mică. Universul o să ni se pară un sat vecin.

Bibliography

Antunes, António Lobo. *Lunga scurtime a vieții* [The Long Shortness of Life]. Translated by de Dinu Flămând.

43. Yōko Ogawa, *Poliția memoriei*, trad. Raluca Nicolae (București: Humanitas, 2021), 17.

44. „A fi în viață înseamnă a suferi pierderi. [...] La urma urmei, tot ce mai există încă pe lume sunt pur și simplu rămășițele a ceea ce s-a pierdut”. Vezi Judith Schallansky, *Inventarul lucrurilor dispărute*, trad. Maria Irod (București: Pandora M, 2023), 13-14.

45. „Nu mai există decât adevăruri participative, la care fiecare vine cu pățania lui; validând astfel o prezumție scorțoasă, dar numai prin mii de congruențe cu multe alte abordări ale realului. Așadar, ne-au rămas prea puține lucruri de făcut. Și, după ce le vom fi săvârșit, din îmbălsămarea lor n-o să câștigăm un trecut anume, numai pentru noi; acela pe care l-am vrea totuna cu realitatea; ceea ce-i afectează și pe alții; sunt persoane față de care, cât sunt în viață, nutrim sentimente sălcii-incerte. Abia după ce mor ne îndrăgostim ireparabil de amintirea lor”. Vezi Andi Mihalache, *Grafemele absenței: îndolieri, inscripționări, anamneze* (Cluj-Napoca: Argonaut/Mega, 2023), 11.

46. Hanya Yanagihara, *Oamenii din copaci*, trad. Irina-Marina Borțoi (București: Litera, 2021), 422.

47. Pentru conștiință ca „fenomen încorporat cultural”, vezi Thomas Metzinger, *Tunelul sinelui. Știința minții și mitul sinelui*, trad. Cristina Jinga (București: Humanitas, 2015), 62.

- Bucharest: Humanitas, 2023.
- Bajani, Andrea. *Cartea caselor* [The Book of the Houses]. Translated by Mihai Banciu. Bucharest: Humanitas, 2022.
- Barnes, Julian. *Sentimentul unui sfârșit* [The Sense of an Ending]. Translated by Radu Paraschivescu. Bucharest: Nemira, 2020.
- Brădățan, Costică. *A muri pentru o idee: despre viața plină de primejdii a filozofilor* [Dying for Ideas: The Dangerous Lives of the Philosophers]. Translated by Vlad Russo. Bucharest: Humanitas, 2018.
- Brook, Peter. *Spațiul gol* [The Empty Space]. Translated by Monica Andronescu. Bucharest: Nemira, 2023.
- Mihali, Ciprian. *Inventarea spațiului. Arhitecturi ale experienței cotidiene* [Inventing Space. Architectures of Daily Experience]. Bucharest: Paideia, 2001.
- Constantinescu, Marius. "Cioburi de mozaic" [Shards of Mosaic]. In *Bucureștiul meu* [My Bucharest], edited by Gabriela Tabacu. Bucharest: Humanitas, 2016.
- Damasio, Antonio. *Simțire și cunoaștere: cum să generezi minți conștiente* [Feeling and Knowing. Making Minds Conscious]. Translated by Alexandru Babeș. Bucharest: Humanitas, 2024.
- Damasio, Antonio. *Sinele. Construirea creierului conștient* [Self Comes to Mind]. Translated by Doina Lică. Bucharest: Humanitas, 2016.
- Damasio, Antonio. *Strania ordine a lucrurilor. Viața, sentimentele și nașterea culturilor* [The Strange Order of Things]. Translated by Carmen Strungaru. Bucharest: Humanitas, 2022.
- Daniel, Renate. *Sinele: bazele și implicațiile unui concept central din psihologia analitică* [Das Selbst]. Translated by Viorica Nișcov. Bucharest: Trei, 2021.
- Dubălaru, Oana Fotache. "Troubled Heritage. Monica Lovinescu and the Aesthetical Tradition in Romanian Literary Historiography." *Studia Universitatis Babeș-Bolyai-Philologia* 57.2 (2012): 53-61.
- Firică, Ștefan. *Autenticitatea, sensuri și nonsensuri. Teorii românești interbelice în contexte europene* [Authenticity, Senses, and Nonsenses. Romanian Interwar Theories in European Contexts]. Bucharest: Tracus Arte, 2019.
- Gospodinov, Gheorghe. *Refugiul timpului* [The Refuge of Time]. Translated by Mariana Mangiulea Jatop. Bucharest: Pandora M, 2023.
- Grama, Emanuela. *Centrul Vechi din București: politică și patrimoniu* [Socialist Heritage. The Politics of Past and Place in Romania]. Translated by Justina Bandol. Iași: Polirom, 2023.
- Graziano, Michael S.A. *Conștiința dintr-o nouă perspectivă. O teorie științifică a experienței subiective* [Rethinking Consciousness: A Scientific Theory of Subjective Experience]. Translated by Vlad Vedeanu. Bucharest: Humanitas, 2021.
- Hanya Yanagihara. *Oamenii din copaci* [The People in the Trees]. Translated by Irina-Marina Borțoi. Bucharest: Litera, 2021.
- Hertz, Noreena. *Secolul singurătății: o pledoarie pentru relațiile interumane* [The Lonely Century]. Translated by Simona-Maria Onciu. Bucharest: Humanitas, 2023.
- Ionesco, Eugène *Descoperiri* [Discoveries]. Translated by Bogdan Ghiță. Bucharest: Nemira, 2022.
- Jebelli, Joseph. *Evoluția minții. O istorie a creierului uman* [How the Mind Changed: A Human History of our Evolving Brain]. Translated by Carmen Strungaru. Bucharest: Orion, 2023.
- Liiceanu, Gabriel. *Exitus* [Exitus]. Bucharest: Humanitas, 2023.
- Mendelsohn, Daniel. *Cei dispăruți. În căutarea a șase din cei șase milioane* [The Lost: A Search for Six of Six Million]. Translated by Petru Iamandi. Iași: Polirom, 2021.
- Metzinger, Thomas. *Tunelul sinelui. Știința minții și mitul sinelui* [The Ego Tunnel: The Science of the Mind and the Myth of the Self]. Translated by Cristina Jinga București: Humanitas, 2015.
- Mihalache, Andi. *Grafemele absenței: îndolieri, inscripționări, anamneze* [The Graphemes of Absence: Mournings, Inscriptions, Anamnesis]. Cluj-Napoca: Argonaut/Mega, 2023.
- Miralles, Francisc. *Wabi-Sabi* [Wabi-Sabi]. Translated by Tudora Șandru-Mehedinți. Bucharest: Humanitas, 2018.
- Mungiu, Cristian. *Tania Ionașcu, bunica mea: o biografie basarabeană* [Tania Ionașcu, My Grandmother: A Bessarabian Biography]. Bucharest: Humanitas, 2023.
- Ogawa, Yōko. *Poliția memoriei* [The Memory Police]. Translated by Raluca Nicolae. Bucharest: Humanitas, 2021.
- Osmonde, Gabriel. *Lucrarea iubirii* [Labor of Love]. Translated by Irinel Antoniu. Bucharest: Univers, 2024.
- Părau, Călina. *Discursul incomplet: uitare și rest* [Incomplete Discourse: Oblivion and Rest]. Bucharest: Tracus Arte, 2022.
- Popa, Nicoleta. *Locul ideal: J.M.G. Le Clézio și Michel Tournier* [The Ideal Place: J.M.G. Le Clézio and Michel Tournier]. Bucharest: Tracus Arte, 2022.
- Radu, Adrian. "When storytelling becomes heritage." *Studia Universitatis Babeș-Bolyai-Philologia* 63, no. 4 (2018): 93-108.
- Roth, Philip. *Patrimoniu: o poveste adevărată* [Patrimony: A True Story]. Translated by Bogdan-Alexandru-

- Stănescu. Iași: Polirom, 2022.
- Rusu, Mihai S. "Rubbles of Memory: The Memorial Afterlives of Communist Monuments in Post-Communist Romania." *Between the Memory and Post-Memory of Communism in Romania*, 163-185. Routledge, 2025.
- Sacks, Oliver. *Fluviul conștiinței* [The River of Consciousness]. Translated by Florin Oprina. Bucharest: Humanitas, 2020.
- Schalansky, Judith. *Inventarul lucrurilor dispărute* [An Inventory of Losses]. Translated by Maria Irod. Bucharest: Pandora M, 2023.
- Spitzer, Manfred. *Singurătatea: boala nerecunoscută* [Loneliness, the Unrecognised Disease]. Translated by Andra Octavia Drăghiciu and Alexandra Furnea. Bucharest: Humanitas, 2023.
- Stepanova, Maria. *În amintirea memoriei* [In Memory of Memory]. Translated by Luana Schidu. Bucharest: Humanitas, 2021.
- Svevo, Italo. *Viitorul amintirilor* [The Future of Memories]. Translated by Mihai Banciu. Bucharest: Humanitas, 2020.
- Tabacu, Gabriela. *Orașul găsit în cutie. O cronică afectivă a Bucureștiului* [The City Found in the Box. An Affective Chronicle of Bucharest]. Bucharest: Humanitas, 2022.
- Vancu, Radu. *Elegie pentru uman. O critică a modernității poetice de la Pound la Cărtărescu* [Elegy for the Human. A critique of Poetic Modernity. from Pound to Cărtărescu]. Bucharest: Humanitas, 2016.
- Vianu, Ion. *File din arhiva indiferenței* [Pages from the Archive of Indifference]. Iași: Polirom, 2021.
- Vince, Gaia. *Focul, limbajul, frumusețea, timpul. Cum au depășit oamenii legile firești ale evoluției* [Transcendence: How Humans Evolved through Fire, Language, Beauty and Time]. Translated by Ines Simionescu. Bucharest: Humanitas, 2022.
- Zahavi, Dan. *Conștiința de sine și alteritatea. O investigație fenomenologică* [Self-Awareness and Alterity. A Phenomenological Investigation]. Translated by Remus Breazu. Oradea: Ratio et Revelatio, 2024.